

'Beschldget dat me him mey nin lett'ren
uwt-bijldje schoe kinne'

10 | NIJFRYSK- DE EARSTE IUWEN

Nei't it Midfrysk yn de sechtjinde iuw ferdwûn is, is it wachtsjen op in weropstanning fan it Frysk sa't wy it no foar in grut part kenne: (ier) Nijfrysk. De wichtichste man dy't it Frysk wer op de taalkaart set, is fansels Gysbert Japicx, mar der hawwe mear minsken west dy't der oan wurke hawwe dat it Frysk yn de Romantyk ta in gruttere bloei as (skriuw)taal komme kin. Everwinus Wassenbergh en Joast Halbertsma binne Friezen dy't it brûken fan it Frysk fuortsterke hawwe, benammen yn de kulturele domeinen.

De namme fan Gysbert Japicx (1603-1666) en syn betsjutting foar it Frysk binne grut. Hy wit it Frysk wer ta skriuwtaal te meitsjen, nei't it yn de sechtjinde iuw as sadanich weirekke is. Oer de kreative taalsituaasje fan syn tiid is net it measte bekend. Men kin dêr inkeld yn grutte halen wat oer sizze. Wol is letter dúdlik wurden dat mei it ferskinen fan Gysbert Japicx syn *Friessche Tjerne* yn 1640 it begjin fan in Fryske lêstradysje lein is dêr't de gefolgen no – mear as trije-en-in-heale iuw letter – noch fan te fernimmen binne. By it tarieden fan syn samling yn de *Friesche Rijmlerije* (1668) is er him ek omraak bewust fan it opbouwende fan syn wurk, ûnder oare wat de stavering ('letterspjealdinge aef boeckstoyinge') oanbelanget. Yn it foaropwurd 'd'Authôre to dy lezzer' ferdigenet er him al yn it foar tsjin kritisy, wat oars frij algemien dien wurdt yn syn tiid.

De grutste prestaasje fan Gysbert is dat it him net allinnich slagget om technysk besjoen in goede stavering op te bouwen, mar benammen om der yndie in hiel oeuvre yn te skriuwen. Dêr oerhinne hat er ek nochris troch syn heech taalkundich en literêr nivo oantoand dat it Frysk ek as skreaune kultuertaal brûkt wurde kin en dat der troch it útjaan fan de *Friessche Rijmlerije* ek wer lêzers kommen binne. No moat men it tal lêzers ek net wer te heech rûze. Fan de twa ferskillende edysjes fan de Rymlerije sille faaks op 'en heechsten sa'n 300 ek-simplaren ferskynd wêze yn de santjinde iuw. Dy lêzers moatte socht wurde yn de hegere lagen fan de Fryske maatskippij, dêr't in be-skaat Frysk-nasjonaal besef ûntstien is. It masterwurk fan Gysbert kin foar harren as symboal fan de Fryske taal en kulturele identiteit tsjinje.

Gysbert Japicx, de grûnlizzer fan it Nijfrysk as skriuwtaal.

Typearring fan Gysbert Japicxs yn de taalsituaasje fan syn tiid

'Ljeafd'-wirddige Lânz-ljue, ruwne Friesen, golhertige lezzers en sjongers. So 'er immen aet, of hette, fijnt to leckjen in to berispjen, oon-geande uwz letterspjealdinge aef boeckstoyinge (...) dat wy reydz lōytse mogge* aeft 'er so nolck in ljeap** iz ijn 't bouwjen, timmerjen, mirsseljen in op-rjuechtjen, az ijn 't aefbrecken, wirck-scheynjen, om-schoerren in forwoestjen (...) to eere fen uwz friessche tonge, dy-me t' on-rjuechte beschildget dat me him mey nin*** lett'ren uwt-bijldje schoe kinne. (...)

* lōytse mogge = sjen kinne ** nolck in ljeap = tûk genôch ***nin=gjin

Yn dy pear wurden fan de lêste sin jout er hiel koart oan hoe't er opbokse moat tsjin de besteande ideeën oer it maatskiplik plak fan it Frysk. As ienling hat er dat plak yn de midden fan de santjinde iuw omheech brocht.

to eere

Dat it nedich is it Frysk as taal te earjen, hat te krijen mei it feit dat it gjin eare, gjin maatskiplike status yn dy tiid hat. Nei it ferdwinen fan de Fryske frijheid (1498) en al rillegau is it Frysk net mear de taal fan bestjoer, rjochtspraak en tsjerke. Fryslân kin it net hâlde tsjin it sterk opkommende Hollân. De taal fan Hollân – faak oantsjut mei 'Nederdútsk' – hat it plak fan it Frysk as hege-statustaal ynnommen. Boppedat is dan in tendins geande dat troch de kontakten mei benammen Hollân de gruttere stêden lykas Ljouwert en Snits ûntfryskje. (Syn Boalsert is yn dy tiid nei alle gedachten foar it grutste part noch Frysktalich.) De stêd en syn taal steane foar be-skaving. It Frysk wurdt stadichoan ta plattelânstaal, boeretaal.

Uwz (friessche tonge)

Troch de ûntjouwing dat de heechste maatskiplike lagen en guon fan de gruttere Fryske stêden oerstappe op (in eigen soarte fan) Nederdútsk, begjint de idee te ûntstean dat dy nije taal de eigen taal fan Fryslân wurden is. Letter wurdt dy fariant fan it Nederdútsk mei Stedfrysk oantsjut; der bestiet sadwaande noch in oare 'friessche tonge' dy't fan 'uws' is.

(uwz friessche) tonge

It Nederdútsk hat him nei de Renêssânse ek as kultivearre skriuwtaal fan de Republyk ûntjûn. It Frysk is dêrfoaroer inkeld in sprutsen taal bleaun.

Beschildget dat me him mey nin lett'ren uwt-bijldje schoe kinne

It Frysk is net allinnich in sprutsen taal bleaun, mar der bestiet ek in opfetting dat it Frysk gewoanwei net skreaun wurde mocht. Dy't it Frysk skriuwe wol, wykt dêr fan ôf en lokket allinnich al om dy reden kryptyk út, los fan de fraach oft de stavering no slagge is of net. Neffens dy redenearring is it ek op foarhân ûnmooglik om al dy fan it Nederdútsk ôfwikende Fryske lûden yn letters wer te jaan.

Titelside fan Friessche Tjerne

It wurk fan Gysbert wurdt boppedat de (ynternasjonale) flaggedrager fan it Frysk. De ferneamde Britske taalkundige Boswell neamt de *Rymmerije* yn in brief fan 1763 oan Samuel Johnson it iennichste boek dat de Friezen hawwe yn dy tiid. Nei wat ynsidintele neifolgings is it oan de ein fan de achttjinde iuw dat de echte Gysbert Japicx-ferearing op gong komt troch de Frjentsjerter perfester Everwinus Wassenbergh (1742-1826), dy't yn syn kolleezjes omtinken jout oan it wurk en de taal fan de Renêssânsedichter. Ynearsten sil dy ferearing syn hichtepunt fine yn it Gysbert-Japicxfeest fan 1823. Dan wurdt der in boarstbyld fan him yn de Martinitsjerke ûntbleate.

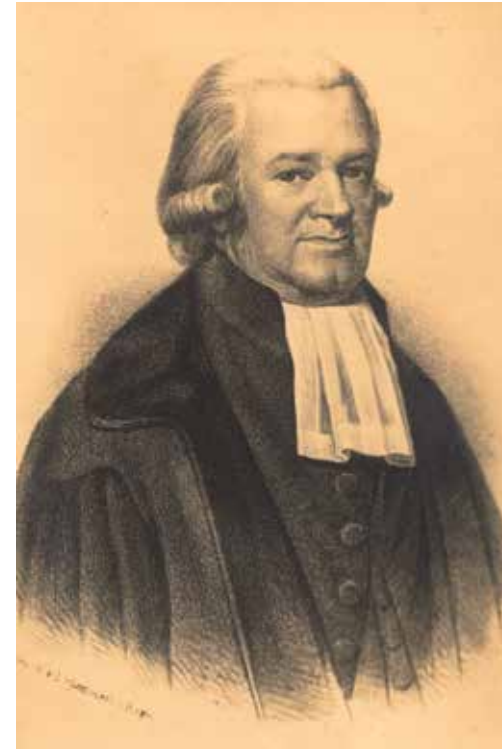
Dêr hat Gysbert foarsjonger west. Sûnt dy Romantyske tiid bliuwt der omtinken foar him. Yn de tweintichste iuw binne der proefskriften oer him skreaun, kulturele ferieningen hawwe him ferneamd, strjitten binne nei him neamd en de grutste Fryske literêre priis hat syn namme krigen. Yn 2003 is syn 400ste bertedei mei in feest yn dyselde Martinitsjerke en ferskillende útjeften betocht.

Yn it begjin fan de njoggentjinde iuw hawwe benammen de bruorren Halbertsma mei harren *Rimen en Teltsjes* in stjit jûn ta it oplibjen fan it Frysk as skriuwtaal, earst benammen foar de literatuer en it toaniel. Joast Hal-

bertsma hat ek yn it tydskrift fan it 'Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde' (mei in Nederlânsktalige namme!) it Frysk wol as fiertaal brûkt, mar dat is al gau tebekrûn. Yn 1828 ferskynt it folslein Frysktalige *Friesch Jierboekjen*. Nei 1835 kriget dat in opfolger yn it Nederlânsktalige *Vrije Fries*.

It is dan ek it 'Selskip foar Frysee Teal in Scriftekennisse fan 1844' mei Harmen Sytstra en Tiede Dykstra dat stjoer jout oan it maatskiplik fuortsterkjen fan it Frysk. Dat Selskip brûkt it Frysk wol konsekwint as fiertaal. Syn

aktiviteiten binne yn dy iuw taal- en letterkundich rjochte (grammatika, toaniel, ienheidsstavering.) Yn de twadde helte fan de njoggentjinde iuw hat benammen Waling Dyk-stra fan grutte betsjutting west foar it opkommen fan it Frysk troch it hâlden fan foardrachten rûnom yn Fryslân ûnder de namme 'Friske winterjounenocht' en it skriuwen fan folksaardige literatuer en toaniel. Hy is ek de skriuwer fan it earste folsleine wurdboek. De iuw fan de Romantyk hat it Frysk in hege en regelmjittige produksje fan Fryske mûnlige én skriftlike taalkultuer opsmiten.

- 1602 Jacques Vredeman de Vries mei 'vilanelle in lingua Frisica'
- 1648 Frede fan Munster
- 1668 *Friesche Rymlerye* fan Gysbert Japicx
- 1771 Wassenbergh heechlearaar klassike talen en (yn 1797 as earste yn Nederlân) ek Nederlânsk oan de universiteit fan Frjentsjer
- 1795–1801 Fryslân ûnderdiel fan de ienheidssteat Bataafske Republyk mei in ferdieling oer twa departeminten (Eems en Oude IJssel)
- 1801 Fryslân wurdt wer ien departemint (Frise)
- 1811 Sluting fan de universiteit fan Frjentsjer troch Napoleon
- 1814 *Vriesland* wurdt ûnderdiel fan it Keninkryk Nederlân
- 1822 *De lapekoer fen Gabe Skroor* fan de bruorren Halbertsma ferskynt
- 1823 Gysbert Japicx-feest yn Boalsert
- 1827 Oprjochting Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde
- 1844 Oprjochting Selskip for Fryske Tael en Skriftekennisse
- 1848 *Vriesland feroaret yn Friesland*
- 1856 Earste Frysktalige roman: *De kaertlizzer* fan Hjerre Gjerrits van der Veen
- 1860 Earste Frysktalige toanielstik opfierd: *Mâl út, mâl thús*
- 1863 Earste folsleine grammatika fan it Frysk
- 1900–1911 Earste folsleine wurdboek wurdt skreaun

Boppe: Everwinus Wassenbergh en Joast Hiddes Halbertsma.
Links: Waling Dykstra